

ДО ПИТАННЯ ДИНАМІКИ ЖАНРОВИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ П'ЄС А.П. ЧЕХОВА

У статті розглянуто логіку змін жанрових інтерпретацій п'єс А.П. Чехова від первинних авторських позначень до новітніх наукових трактувань кінця ХХ сторіччя.

Жанрові визначення, які давали п'єсам самі драматурги, часто виглядають випадковими, такими, що виникли помилково, майже з непорозуміння. Як міг А.П. Чехов назвати трагічну "Чайку" комедією? Задум А.П. Чеховим введіло із самогубством героя, "Чайка" – комедія із самогубством – то є жанровий оксюморон, жанровий парадокс драматурга, який, за визначенням М. Горького створив "новий вид драматичного мистецтва". Цей "новий вид драматичного мистецтва" М. Горький назвав "ліричною комедією".

У жанровому визначенні твору висловлюється авторський погляд на зображене, його оцінка, – це спосіб вираження авторської свідомості, авторської інтерпретації подій, обставин, героїв. "Іванов" у першій редакції 1887 року був названий А.П. Чеховим "комедією", у другій редакції 1888-1889 років – "драмою". Найхарактерніша особливість чеховських п'єс – безперервне коливання між жанрами комедії і драми. Далекий від комедії "Дядя Ваня" переробляється з комедії "Лишак", із визначенням "Вишневого саду" як комедії сперечаються К.С. Станіславський та Художній театр.

А.П. Чехов відкрив кордон між жанрами, його художнє мислення адогматичне, письменник ніколи не був прямолінійним; його п'єси надзвичайно складні, багатоаспектні, тому можливості різноманітних інтерпретацій, у тому числі й жанрових, закладені у самих творах. Жанр чеховських п'єс виник на межі понять "комедія" і "драма", не переходячи остаточно у жодну з них. Причини цього явища, на наш погляд, по-перше, в особливостях перехідної, переломної історичної доби, яку зображує письменник; по-друге, у загальних тенденціях становлення європейської " нової драми"; по-третє, у традиціях російської драматургії; по-четверте, в особливому розумінні комічного у художній системі А.П. Чехова.

Через обмеженість обсягу статті зупинимося тільки на двох останніх причинах. А.П. Чехов не був єдиним, хто давав "дивні" жанрові визначення своїм п'єсам. І.С. Тургенев називав комедіями відверто некомедійні п'єси "Нахлібник", "Холостяк", "Місяць у селі", а О.М. Островський відніс до жанру комедії такі твори як "Остання жертва", "Таланти і прихильники", "Без вини винні". У російській літературі, починаючи з О.С. Грибоєдова, розвивається особлива жанрова форма, яка найчастіше позначається як висока (серйозна) комедія. У цьому жанрі "неодмінним супутником комічного, самою умовою його можливості, є наявність "загальнолюдського ідеалу", з яким зіставляється комічно висвітлене явище [1: 36].

Конфлікти у чехівських п'єсах будуються саме на зіткненні високого авторського ідеалу, що втілений найчастіше у символічних образах (чайки, вишневого саду), із світом людей нездатних його зберегти – гинуча чайка, гинучий вишневий сад. Невідповідність героїв цьому ідеалові є найбільш загальним, всеосяжним джерелом комічного у драматургії А.П. Чехова. Термін "комедія" не означав у розумінні А.П. Чехова відсутність у п'єсі сумного і важкого змісту, він означав насамперед скептично-іронічне ставлення автора до героїв.

У чехівських п'єсах замість типових родових ознак драматургічного твору – дії, боротьби, відкритих колізій – зображення повсякденності. Повсякденність убирає в себе величне і мале, високе і низьке, комічне і трагічне, сама стихія повсякденності визначає можливість різноманітних жанрових векторів.

А.П. Чехов уперто шукав власні шляхи втілення нових творчих принципів у драматичній формі. Про це свідчить, зокрема, багаторазова переробка автором першої великої п'єси "Іванов" [2: 97-107]. Переробляючи "Іванова" з комедії 1887 року в драму 1888-1889 років, автор не змінює сутності головного героя, – середньої, пересічної, звичайної людини, в якій підкреслено всезагальність, всестановість. "Іванових тисячі... найзвичайніша людина, зовсім не герой. Саме це дуже складне" [3: 531]. Події у п'єсі винесені за сцену, драматична дія зведена до розмов про них. Ключове слово у п'єсі – "не розумію". Це основна ситуація перехідної історичної доби. На межі століть відбувалися докорінні зміни життя, загальна переоцінка цінностей, відчувалася нестабільність багатьох життєвих основ. З чехівським героєм відбувається те, що може статися з кожним. "Іванов" – п'єса про нерозуміння героєм життя, самого себе, про нерозуміння героями один одного.

Іванов поставлений у п'єсі між двома жінками: одна з них – Ганна Петрівна (Сарра) – може кохати тільки сильну людину, а друга – Саша Лебедева – навпаки, тільки слабкого. Кожна з них бачить не справжнього Іванова, а власне одностороннє уявлення про нього. Хибні уявлення, неприйняття іншої точки зору, схильність до "фірми" і до "ярлика" ведуть до фатальних наслідків. Матеріалом для драматичної дії Чехов бере те, що відбувається у сфері свідомості, винесення оцінок, формування поглядів. Увага переноситься з самих явищ на уяву про них, на перший план висувуються питання самосвідомості.

У цьому полягає новизна (новаторство) п'єси. Такий аспект зображення мав неабиякі наслідки і для жанру чехівської драматургії. А.П. Чехов прагне показати більшу складність життя порівняно з будь-яким індивідуальним світосприйняттям. Саме тому всі герої у п'єсі отримують двоїсте висвітлення – зсередини та зовні, кожен персонаж забарвлений драматично і комічно. Внутрішній світ кожного героя по-своєму значний, але зовні, для оточуючих він має свій комічний, у кращому випадку, "дивний" вияв. Таким чином, у п'єсі "Іванов" (і у наступних драматичних творах) одні й ті ж явища дійсності, одні і ті самі герої постають

одночасно і в комічному, і в драматичному (і навіть у трагічному) висвітленні. У цьому полягає жанрова унікальність п'єс А.П. Чехова, що дозволяє розмаїття інтерпретацій.

Своєрідність чехівських героїв виникає також за рахунок наявності в кожному з них рис, що повторюються в інших персонажах. Так, особистість Іванова карикатурно преломлюється в оточуючих його персонажах. Вони, віддзеркалюючи один одного, нібито переводяться з одного жанру в інший.

У першій редакції "Іванов" був визначений як комедія – то була комедія алогізмів. "У житті алогізм, мабуть, є видом комізму, що зустрічається найчастіше" [4: 84]. Невміння зв'язувати причини і наслідки, неправильний хід думок, безглузді вчинки – саме цей аспект комізму найчастіше присутній у п'єсах А.П. Чехова. "Непорухна довіра до самого себе", за Гегелем, є головною властивістю комедійного персонажа.

А.П. Чехов в "Іванові" руйнує традиційне жанрове сприйняття, іронічно пародіює традиційні "жанрові" характеристики головного героя. Постійне чергування побутового та інтелектуального планів зображення, зміна драматичних епізодів фарсовими ситуаціями, пародійне дублювання поведінки героя водевільними персонажами Боркіним і Шабельським активно виявляє авторське ставлення до зображуваного.

Таким чином, можна казати про єдину основу і комічного, і драматичного в п'єсі "Іванов" (і в наступних драматичних творах), про комічну і драматичну трактовку одних і тих самих явищ – це типово чехівський метод художнього мислення.

Переробляючи комедію "Іванов" у драму, автор укрупнив образ героя і змінив фінал. У "комедійній" редакції головний герой, який пасивно пливе життям, умирає від розриву серця. У "драматичній" редакції герой, який усвідомлює своє повне духовне і моральне банкрутство, не бажаючи отруювати існування собі й оточуючим, накладає на себе руки.

Зараз у п'єсі поряд з іронією на адресу героя, що переходить від однієї ілюзії до іншої, виникло усвідомлення трагічності становища людини і всього її покоління доби масового розчарування в колишніх ідеалах, руйнування авторитетів, доби ідейного бездоріжжя. Різні варіанти фіналу в "комедії" і в "драмі" свідчать про те, що А.П. Чехов шукав певну розв'язку для сюжету про героя, який усвідомлює свою життєву поразку. Розв'язка сюжету виражає авторську оцінку ситуації, що зображується. А.П. Чехов незмінно виходить з критерію цінності життя. Збереження життя людського – міра всього в А.П. Чехова. Про це нагадують його фінали – від самогубства Іванова до "людину забули" в останній п'єсі.

Розмірковуючи про духовні пошуки та ілюзії "середньої людини" своєї доби, письменник аналізує найбільш масові, рядові форми свідомості ("Іванов", пізніше "Дядя Ваня"), надаючи їм при цьому важливого, загальнолюдського сенсу. Знайдений в "Іванові" тип драматичного героя, події, конфлікту, жанру матиме важливе значення для наступних п'єс А.П. Чехова. Письменник запропонував не нові ідеї, а нові шляхи розгляду ідей та поглядів. Він увів не нового героя, не знаного досі, а новий погляд на різних персонажів. Особливий авторський погляд – це і є суб'єктивна модифікація сталого жанру. Всі герої в чехівських п'єсах урівнені страждальною залежністю від життя, незнанням справжньої правди. То є джерело не тільки драматизму, але й комізму. Сучасна дослідниця визначає жанр "Іванова" "як іронічну драму, як різновид комедії" [5: 89]. У цьому визначенні нібито урівнені драматизм і комізм, бо кожного разу, як тільки герой п'єси приймає серйозну драматичну позу, автор відразу ж кидає його у комізм фарсових або водевільних ситуацій.

У п'єсах А.П. Чехова існує так званий феномен четвертого акту, у якому лірика і драматизм проривають оболонку комізму і буденності й стають наочними. У п'єсі "Чайка" у перших трьох діях персонажі (всі без винятку) подані у скорбно-іронічному забарвленні. Гегель підкреслює, що в трагедіях Шекспіра виявляється комічний ефект, коли герої "вперто переслідують свої обмежені і хибні цілі" [6: 304]. Саме таким є один із проявів комічного у п'єсі "Чайка": незмінність та повторюваність – основна форма виявлення сутності кожного героя у перших трьох діях.

Але в останньому, четвертому, акті (до подій якого проходить два роки) все постає у іншому світлі. Все, що здавалося смішним і безглуздим, виявилось "страшним і згубним". Фінальний постріл Кості Треплева у себе голосно говорить про трагізм життя. Ніколи ще трагічне не опускалося до таких прозаїчних, повсякденних життєвих сфер; ніколи ще у ролі трагічних героїв і героїнь не виступали такі пересічні, нічим не помітні характери. Трагічні образи Ніни Заречної і Костянтина Треплева розвиваються у п'єсі, дія якої побудована, в основному, за законами комедії. В останньому акті "Чайки" відбувається трагічне подолання ситуації, вихід з неї, котрий у різних формах здійснили Ніна і Треплев. Однак трагічне подолання ситуації поєднується тут із суто комедійним поверненням до первинного стану для Аркадіної, Тригоріна й інших дійових осіб. А.П. Чехов написав комедію "Чайка", яка наповнена трагічним пафосом і в якій центральне місце відведено трагічним характерам.

Кожна з п'єс драматурга настільки багатогранна, що важко знайти жанрову ознаку, яку б вона не вміщувала. Тому в останні десятиріччя ХХ століття в літературознавстві навіть виникла тенденція відмови від будь-яких жанрових дефініцій, виник заклик вважати, що чехівська п'єса – "просто драма в її родовому значенні" [7: 173]. Про "позажанровість" п'єс Чехова, про принципову неможливість їх жанрового визначення говорить П.А. Марков [8: 95]. За логікою сучасних дослідників, руйнування багатьох постулатів традиційної драматургічної поетики йшло в А.П. Чехова перш за все за рахунок знищення жанрових стереотипів. "Розімкнена структура драматургії Чехова, формує особливе буття жанрів, що безперервно розвиваються, до кінця не реалізуються і ухиляються від статичної форми" [9: 158].

Однак подібні концепції "жанрового нігілізму" А.П. Чехова, по суті, заперечують наявність цілісної художньої картини світу у п'єсах драматурга. Тому, гадаємо, більш конструктивною і плідною є інша тенденція жанрових інтерпретацій п'єс А.П. Чехова, яка теж склалася в останні десятиріччя ХХ століття. Більшість дослідників інтерпретують чехівські п'єси, поряд з іншими творами нової драми, як трагікомедії, де будь-який

елемент стає одночасно серйозним і смішним і де неможливо відділити одне від одного. Всі складові сценічної дії виступають одночасно у комедійній і трагедійній іпостасях.

При цьому фарс і трагедія взаємопроникають, взаємозбагачуються; відбувається своєрідна жанрова дифузія, в результаті якої виникає нове художнє ціле.

Другий аспект динаміки жанрової інтерпретації п'єс А.П. Чехова – це білітризація драми, яка так шокувала його сучасників. Стають майже невлітими не тільки "жанрові" але й "родові" межі між драматизмом, ліризмом та епічною оповідальністю. Однак цей аспект жанрової інтерпретації п'єс Чехова стане предметом дослідження у наступній статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Журавлева А.И. А.Н.Островский – комедиограф. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 36.
2. Твердохлебов И.Ю. К творческой истории пьесы "Иванов" // В творческой лаборатории Чехова. – М.: Наука, 1974. – С. 97-107.
3. Чехов в воспоминаниях современников. – М.: Худож. литература, 1986. – С. 531.
4. Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха. – М.: Искусство, 1976. – С. 84.
5. Козлова С.М. Традиции жанра иронической драмы (опыт типологического исследования: "Иванов" А.П.Чехова и "Утиная охота" А.Вампилова) // Жанр и композиция литературного произведения. – Петрозаводск, 1983. – С. 89.
6. Гегель Г.В.Ф. Эстетика. В 4-х Т., Т. 2. – М.: Искусство, 1969. – С. 304.
7. Дуганов Б. О жанре // Театр. – 1985. – № 1. – С. 173.
8. Марков П.А. Последние диалоги // Театр. – 1980. – № 10. – С. 95.
9. Абдуллаева З. Жизнь жанра в чеховских пьесах // Вопросы литературы. – 1987. – № 4. – С. 158.

Матеріал надійшов до редакції 16.03.2006 р.

Соболевская Г.И. К вопросу динамики жанровых интерпретаций пьес А.П.Чехова.

В статье рассматривается логика изменений жанровых интерпретаций пьес А.П. Чехова от первоначальных авторских обозначений до новейших научных трактовок конца XX века.

Sobolevskaya G. I. To the question of genre interpretation dynamics of A.P. Chekhov's plays.

The paper considers the logic of changes in genre interpretation of A.P. Chekhov's plays from the author's initial designations to modern scientific interpretations in the late of XX th century.